

Denetim Toplumlari Konusunda Bir Ek

Gilles Deleuze

Mayıs, 1990

İçindekiler

1. Tarihsel Bakımdan Denetim Toplumları Nedir?	3
2. Mantıksal Bakımdan Denetim Toplumları Nedir?	3
3. Program Açısından Denetim Toplumları Nedir?	5

1. Tarihsel Bakımdan Denetim Toplulukları Nedir?

Foucault “disiplin toplulukları”nı 18. ve 19. yüzyıllara yerleştirmişti. Bu topluluklar doruk noktalarına 20. yüzyıl başlarında varmışlardı. Bu topluluklar, geniş ve yaygın kapatıp-kuşatma mekânları düzenlemeleriyle ayırdedilirler. Birey hiç durmadan, her biri kendi yasalarına sahip olan bir kuşatma mekânından öbürüne geçer; önce aile; sonra okul (“artık ailede değilsin”); ardından kışla (“artık okulda değilsin”); en sonunda da fabrika; arasıra hastane; olasılıkla hapisane, yani kapatılmış-kuşatılmış çevrenin en önde gelen örneği. Analogik bir model oluşturan hapisanedir burada; Rossellini’nin *Europa 51* filminin kadın kahramanlarından biri bazı işçileri işbaşında gördüğünde “mahkûmlarla karşı karşıya olduğumu sandım” diye haykırabilir.

Foucault bu kapatıp-kuşatma çevrelerine ilişkin ideal projeyi parlak bir şekilde inceledi; özellikle fabrikalarda görüldüğü haliyle; yoğunlaştırma; mekân içinde dağıtım; zaman içinde sıralama; etkisi, parça parça kuvvetlerin toplamından daha büyük olacak bir üretken kuvveti zaman-mekân içinde kurmak... Ancak Foucault, bu modelin geçiciliğini de tanımıştı. Bu model, amaç ve işlevleri son derece farklı olan, üretimi örgütlemektense vergilendiren, hayatı idare etmektense ölümü yöneten “hükûmranlık toplulukları” modelini takip etmişti; geçiş zaman içinde gerçekleşti ve Napolyon, görüldüğü kadarıyla, bu modelin bir toplulmdan başka bir topluma yayılarak geniş bir ölçek kazanmasını sağladı. Ama disiplinler de, sıraları gelince kendi bunalımlarıyla karşılaştılar ve bu hal, zamanla kurulan ve İkinci Dünya Savaşı’nın ardından ivme kazanan yeni kuvvetlerin kârımaydı; bir disiplin topluluğu, artık içinde olmadığımız, artık olmayı bıraktığımız şeydir.

Kapatıp-kuşatma mekânlarına ilişkin genelleşmiş bir bunalımın ortasındayız -hapisanede, hastanede, fabrikada, okulda ve ailede. Aile de, diğer bütün “içeriler” -eğitsel, mesleki vs.- gibi kriz içinde bulunan bir “içerisi”dir. Görev ve yetki üstlenen idari mekanizmalar zorunlu olduğunu varsaydıkları reformları ilân etmeyi bir an olsun bırakmazlar: Eğitim kurumlarında reform, sanayide reform, hastanelerde reform, silahlı kuvvetlerde reform, hapisanelerde reform... Ama herkes, tam tükenişleri ne zaman gerçekleşecek olursa olsun, bu kurumların işlerinin bitik olduğunu biliyor. Yapılan aslında son ayinleri ifa etmek ve bu alanlarda istihdam edilen insanları, kapıyı çalacak yeni güçler yerlerine yerleşene dek beslemeyi sürdürmekten ibarettir. Bu yeni kuvvetler, disiplin topluluklarının yerini almakta olan “denetim toplulukları”dır. “Denetim”, Foucault’nun pek yakın geleceğimiz olarak teşhis ettiği bu yeni canavara Burroughs’un takıldığı addır. Paul Virilio da devamlı olarak kapalı bir sistemin zaman çerçevesinde işleyen eski disiplinlerin yerini daha şimdiden almış olan “serbestçe-kayan” denetimin ultra-hızlı biçimlerini incelemeyi sürdürüyor. Bu meydana olağanüstü ecza ürünlerini, moleküler mühendisliği, genetik müdahaleleri anmaya bile gerek yok; ama bunlar bile yepyeni bir sürecin içine girdiğimizi işaretliyorlar. Hangi rejimin daha berbat olduğunu kendimize sorup durmanın pek bir anlamı yok, çünkü herbiri kendilerine özgü özgürleştirici ve köleleştirici güçlerin karşı karşıya geldikleri durumlardır. Sözelimi, bir kapatıp-kuşatma mekânı olarak hastanenin bunalımında, “mahalle klinikleri”, “sağlık evleri” ve “gündüz bakım” kuruluşları ilk başlarda biraz özgürlük tattırsalar da, kapatmanın en sertine bile taş çıkaracak denetim mekanizmalarına da katılabilirler. Korku ya da umut çare değildir; yeni silahlar bulmaya girişmek gerekir.

2. Mantıksal Bakımdan Denetim Toplulukları Nedir?

Bireyin içinden geçtiği farklı kapatıp-kuşatma mekânlarında geçen mahpusluklar bağımsız değişkenlerdir: Her defasında sıfırdan başlandığı farz edilir ve bütün bu yerlerde ortak bir dil olsa da birbirlerine oranlanmaları analogiktir. Diğer taraftan, farklı denetim mekanizmaları birbirinden ayrılamaz çeşitlenmeler halindedirler ve dili sayısal olan (ikili olması gerekmez) değişken bir geometri sistemi oluştururlar. Kapatıp-kuşatmalar “öbek”ler, ayrı ayrı düzenlemeler halindedir; oysa denetimler bir modülasyondur: Bir andan sonrakine sürekli olarak değişen kendini-bozup duran bir yığın, ya da bir noktadan ötekine sıçrayan cıva taneciklerinin oluşturduğu bir kütle gibi.

Bu durum, ücretler konusuna bakıldığında apaçıktır: Fabrika kendi iç güçlerini belli bir denge düzeyinde tutarak kuşatıp kapsayan bir gövdedir - üretimde azami, ücretlerdeyse asgari... Ama bir denetim toplumunda, korporasyon fabrikanın yerini almıştır. Korporasyon ise bir ruh, bir gazdır. Kuşkusuz fabrika da ödüllendirme ve teşvik sistemiyle tanıştı, ama korporasyon her bireysel ücret üzerine bir modülasyon dayatma konusunda çok daha derinden işlemektedir; orada hüküm süren, meydan okumalarla, sürekli uyarılarla, yarışmalarla ve son derece gülünç grup ya da ekip seanslarıyla işleyen sürekli bir metastaz durumudur bu. Eğer en budalaca televizyon oyun şovları bile o kadar başarı kazanıyorsa, bunun nedeni korporasyondaki durumu büyük bir kesinlikle dışavurmalarıdır. Fabrika, bireyleri hem kitle içindeki her bir unsuru gözetim altında tutan patronun, hem de kitlesel bir direnişi seferber eden işçi sendikalarının lehine tek bir gövde olarak teşkil ediyordu; oysa korporasyon en sert tavırlı rekabeti ve karşılıklı sağlıklı bir emülasyon biçimi, bireyleri birbirleriyle karşılaştıran ve herbirini katedip ta içlerinden bölen harika bir motivasyon gücü olarak sunmaktadır. “Yeteneğe göre ücret” adı verilen motivasyon prensibi millî eğitimleri kendine çekmekten geri kalmamıştır. Gerçekten de, nasıl korporasyon fabrikanın yerini alıyorsa, “sürekli eğitim” de “okul”un, denetimin sürekliliği ise sınavın yerini almaktadır. Okulu korporasyonun eline teslim etmenin en emin yolu da zaten budur.

Disiplin toplumlarında birey her zaman yeniden, hep yeniden başlamaktadır (okuldan kışlaya, kışladan fabrikaya), oysa denetim toplumlarında kimse herhangi bir şeyi bitirecek durumda değildir - korporasyon, eğitim sistemi, askerî hizmet, hepsi, evrensel bir deformasyon sistemine benzer tek ve aynı modülasyon içinde birarada var olan metastaz konumları gibidirler. Kendini daha o zamanlardan iki toplumsal oluşum tipi arasındaki odak noktasına yerleştirmiş olan Kafka, *Dava*’da hukukî biçimlerin en korkutucusunu tasvir etmişti. Disiplin toplumlarının “görünüşte beraat”i (iki hapis arasındaki hal); ve denetim toplumlarının “sınırsız erteleme”si (sürekli değişim halinde). Bu ikisi, birbirinden çok farklı hukuki yaşam tarzlarıdır ve eğer hukukumuzun bizzat kendisi kriz içindeyse, tereddüt halindeyse bunun nedeni bir tarzı bırakıp ötekine dahil olmaya gitmemizdir.

Disiplin toplumlarının iki kutbu vardır: Bireye işaret eden “imza” ve bireyin bir “kitle” içindeki konumunu işaretleyen sayı ya da idari rakam. Bunun nedeni disiplinlerin hiçbir zaman bu ikisi arasında bir uyumsuzluk görmemesi ve iktidarın hem bireyleştirmesi hem de birarada massetmesidir. Yani iktidar, üzerinde iktidar icra ettiklerini bir gövde halinde oluşturmakta ve bu gövdenin her üyesinin bireyliğini öbeklemektedir. (Foucault bu ikili yükün kökenini rahibin çobanlı iktidarında -sürü ile hayvanların herbiri- görmüştü; ama sivil iktidar da kendi hesabına harekete geçmekte ve başka araçlardan faydalananarak kendini gündelik hayat “rahibi” kılmaktadır). Oysa denetim toplumlarında, önemli olan artık bir imza ya da sayı değil, bir koddur: Kod bir “şifredir”; öte taraftan disiplin toplumları “parolalar” tarafından düzenlenir (hem uyum sağlama hem de direniş açısından). Denetimin sayısal dili enformasyona erişimi onaylayan ya da reddeden kodlardan imal edilmiştir. Kendimizi artık kitle/birey çiftiyle uğraşır görmüyoruz. Bireyler bölünür hale gelirken, kitleler örneklemelere, verilere, piyasalara ya da “banka”lara dönüşmüşlerdir. İki toplum arasındaki farkı en iyi ifade eden şey belki de paradır, çünkü disiplin hep altını sayısal standart olarak kilitleyen yığılmış paraya başvurur geriye dönüp; oysa denetim bir standart kurlar toplamınca kurulan bir orana bağlı olarak değişip duran yüzergezer mübadele oranlarına bağlanmaktadır. Eski para midyedir, yani kapatıp-kuşatan bir ortamın hayvanı; oysa denetim toplumlarının hayvanı yılandır. Bir hayvandan diğere, midyeden yılana geçmişiz. Yalnızca içinde yaşadığımız sistem açısından değil, yaşam tarzlarımız ve başkalarıyla ilişkilerimiz açısından da. Disiplin insanı, sürekli olmayan bir enerji üreticisiydi; denetim insanı ise dalgalıdır, yörüngededir, sürekli bir şebekenin içindedir. “Sörf” her yerde eski bildik “spor”ların yerini almıştır bile.

Her toplum tipiyle bir makina tipi kolayca eşleştirilebilir - makineler belirleyici olduklarından değil, kendilerini üretilip kullanabilen toplumsal biçimleri ifade ettikleri için. Eski hükümlanlık toplumları basit makineler kullanıyorlardı -kaldıraçlar, bocurgatlar, saatler; yakın zamanların disiplin toplumlarıysa enerjiyle çalışan makinelerle teçhizatlandılar - edilgin entropi, etkin sabotaj riskleriyle birlikte; denetim toplumlarıysa üçüncü türden makinelerle işliyorlar -bilgisayarlarla-ve tıkanma türünden edilgin, korsanlık ya da virüs bulaştırma türünden etkin tehlikelerle. Böyle bir teknolojik evrim , daha da derin bir açıdan, kapitalizmin bir mutasyonu olmalı; daha şimdiden iyi bilinen ya da tanıdık bir mütasyondur

bu ve şöyle özetlenebilir: 19. yüzyıl kapitalizmi üretime ve mülkiyete yönelik bir yoğunlaşma, bir konsantrasyon kapitalizmiydi. Bu yüzden fabrikayı bir kapatıp-kuşatma ortamı olarak dikeyordu; kapitalist ise üretim araçlarının sahibiydi, ama giderek, analogiyle kavranabilecek öteki mekânların da sahibine dönüşecekti (işçinin aile evi, okul). Pazarlar ise kâh uzmanlaşmayla, kâh kolonileştirmeye, kâh üretim maliyetlerini düşürme yoluyla fethedilecekti.

Ama şu andaki durumda kapitalizm artık üretimle filan uğraşmamakta, onu sıklıkla Üçüncü Dünya'ya devretmektedir - karmaşık tekstil, metalürji ya da petrol üretimi de dahil olmak üzere. Bu bir üstün-düzyer üretim kapitalizmidir. Artık hammadde satın alıp tamamlanmış ürünler satmamaktadır: Tamamlanmış ürünler satın almakta ve parçalarını monte etmektedir. Satmak istediğı şey hizmetlerdir; almak istediğı şey ise stoklar. Bu artık üretim için kapitalizm değil, ürün için kapitalizmdir; yani satılmak ve pazarlanmak için olan ürünün kapitalizmi. Bu yüzden, bu kapitalizm dağılımsaldır; ve fabrika da yerini korporasyona devreder. Aile, okul, ordu, fabrika ise artık bir mülksahibine -devlet ya da özel güç- doğru çeken birbirlerinden ayrı ve analogiyle benzeşen mekânlar değildirler.

Şimdi artık yalnız stok paylaşımcları bulunan tek bir korporasyonun -deforme edilebilir ve dönüştürülebilir- kodlanmış figürleridir. Sanat bile artık kapatıp-kuşatma mekânlarını bırakarak bankanın açık uçlu devrelerine dahil olmaktadır. Pazar fetihleri ise artık disiplinli eğitimle değil, tarayıcı denetimle, maliyetlerin düşürülmesinden çok mübadele oranlarının sabitleştirilmesiyle, üretimde uzmanlaşmadan çok ürünün dönüştürülmesiyle gerçekleştirilmektedir. Böylece çürüme ve yozlaşma yepyeni bir güç kazanır. Pazarlama, korporasyonun merkezi, hattâ “ruhu” olmuştur. Bize korporasyonların bir ruhu olduğu öğretiliyor; bu dünyanın en dehşet verici haberi. Piyasaların işlemleri şimdi artık bir toplumsal denetim aracıdır ve efendilerimizin şerefsiz ekmegidir. Denetim kısa-vadeli ve devir adedi hızlıdır; ama aynı zamanda sürekli ve sınırsızdır; oysa disiplin süre bakımından kalıcı, sonsuz ve süresizdir. İnsan artık kapatılmış insan değildir. Borç içindeki insandır. Kapitalizmin insanlığın, borçlanmak için çok yoksul, kapatmak içinse çok kalabalık dörtte üçünün aşırı sefaletini bir değişmez veri olarak tuttuğı ve sürdürdüğü doğrudur: Denetim sınırların aşınmasıyla ilgilenmemektedir yalnızca; gecekondulardaki ve gettolardaki patlamalarla da uğraşacaktır.

3. Program Açısından Denetim Toplamları Nedir?

Açık bir ortamda ve herhangi bir anda her unsurun konumunu veren (rezervde bir hayvan, korporasyonda bir insan, elektronik bir kemer aracılığıyla) bir denetim mekanizması düşüncesi yalnızca bir bilimkurgu fikri değildir. Félix Guattari şöyle bir kent düşleyebiliyordu: Evinizi, sokağınızı, mahallenizi (bireye ait) elektronik kartınızla bariyerleri aşyp terk edebildiniz; ama aynı kart, belli bir gün, ya da belirli birkaç saat için çalışmaz durumda da olabilir; burada önemli olan bariyer değil, her kişinin konumunu -uygun mu uygunsuz mu- düzenleyen ve evrensel bir modülasyonu gerçekleştiren bilgisayardır.

İş başındayken denetim mekanizmalarının sosyo-teknolojik incelenmesi kategorik olmalı ve bunalımları her yerde ilân edilen disipliner kapatım-kuşatım yerlerinin yerine daha şimdiden geçmekte olan yenilikleri anlatmalıdır. Önceki hükümrânlık toplumlarından ödünç alınacak eski yöntemlerin geri dönüp ön plana çıkmaları mümkündür - ama zorunlu değişikliklerle. Önemli olan bir şeylerin henüz başlangıcında olmamızdır. “Hapisane sistemi”nde, hiç değilse küçük suçlar için, “yerine geçen” cezalar bulma ve mahkûm edilen kişiyi, belli saatlerde elektronik bir kemer aracılığıyla evinde tutma girişimleri. “Okul sistemi”nde, sürekli denetim biçimleri, sürekli eğitimin okul üzerindeki etkisi, buna bağılı olarak bütün üniversite araştırma faaliyetinin ortadan kaldırılarak, “korporasyon”un bütün okullaşma düzeylerine hâkim kılınması. “Hastane sistemi”nde, hasta insanları tekilleştiren ve risklere marûz bırakan, bunu yaparken hiç de bireyleştirmeye başvurmıyacak -şimdiden önerenlerin söylemeye başladıkları gibi-, aksine bireyin ya da sayısal gövdenin yerine denetimde tutulacak “bölünebilir” bir materyalin kodunu yerleştirecek, “doktorsuz ve hastasız” yeni tıp. “Korporasyon sistemi”nde ise: Eski fabrika biçimini katetmeden para, kâr ve insan dolaştırmanın yeni yolları. Bunlar çok ufak örnekler; ama kurumların bunalımı denince ne anlaşılması gerektiğini daha iyi anlayabilmeyi sağlıyorlar: Yeni bir tahakküm sisteminin ilerleyici ve yay-

gın kuruluş süreci. En önemli sorulardan biri birlik ve sendikaların etkisizliği ile ilgili olacaktır: Bunlar disiplinlere ve kapatıp-kuşatma mekânlarına karşı verdikleri mücadelenin tarihinin bütününe bağlılar; acaba uyum mu sağlayacaklar yoksa denetim toplumlarına karşı yeni direniş biçimlerine mi bırakacaklar yerlerini? Gelmekte olan, pazarlamanın keyiflerini tehdit edebilecek direniş biçimlerini kaba çizgileriyle daha şimdiden kavrayabilir miyiz? Çok sayıda genç insan “motive” edilmekten gururlanmakta, çıraklık ve sürekli eğitim talep etmektedir. Neye hizmet etmekte olduklarını keşfetmek onlara düşer; disiplinlerin amacını, zorluklarla da olsa, keşfetmiş olan büyükleri gibi. Bir yılanın kıvrımları, bir midyenin yumuşak ipliklerinden bile daha karmaşıktır.

Anarşist Kütüphane

Gilles Deleuze
Denetim Toplamları Konusunda Bir Ek
Mayıs, 1990

04.06.2022 tarihinde şuradan alındı: birikimdergisi.com

Çeviri: Ulus Baker

İngilizce Aslı: Postscript on the Societies of Control, "Sociétés de controle" *L'Autre Journal*

tr.anarchistlibraries.net